УДК 81’271.12’27’06

Романець О., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМИ І УЗУСУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Стаття присвячена проблематиці співвідношення норми і узусу. У статті проводиться порівняння трактувань термінів «норма» і «узус» у науковій літературі. Розглядаються основні підходи до проблеми співвідношення норми й узусу в сучасній лінгвістиці. На противагу нормі мови узус у своїх масових проявах не закріплений у вигляді фіксованих правил і обмежень, а існує у вигляді імпліцитних (інтуїтивних) тенденцій. Окрім того, норма/узус безпосередньо співвідноситься із ситуаціями, типовими для даного культурного соціуму.

Ключові слова: *норма, узус, стандарт, стандартизація, система, мова, нормативний текст.*

Дослідження мовної норми й узусу є однією з найскладніших мовознавчих проблем, оскільки її багатомірність визначається сукупністю історичних, культурно-соціологічних і власне лінгвістичних факторів. Сучасне розуміння норми пов’язане з низкою важливих теоретичних проблем, таких як: ознаки норми, стабільність/змінність норми, варіантність норми, співвідношення норми й стандартизації, типологія мовних норм, критерії норми та ін. Окрім неоднакового розуміння норми дослідниками, співвідношення норми й узусу по-різному трактується вченими різних країн і лінгвістичних шкіл. Цікавим є з цього приводу дослідження ступеня гнучкості норми стосовно узусу, їх співвідношення й впливу один на одного в межах різних лінгвістичних традицій.

На ранніх стадіях розвитку деяких традицій (наприклад, Стародавній Китай), коли між розмовною й писемною мовою значних відмінностей не було і не існувало особливо сакральної (священної) мови, питання норми хоча й були актуальними, але вирішувалися суто емпірично, без виділення певного суворого корпусу нормативних текстів [Алпатов, 2005 : 21].

Сучасне мовознавство звільнилося від догматичного уявлення про непорушність норми. Загальновизнано, що кожний етап розвитку мови є продовженням етапу попереднього й має свої норми.

Для російської традиції характерна розбіжність поглядів при визначенні поняття «норма» залежно від її кодифікуючої та регламентуючої функції.

Академік Л.В. Щерба у своїх працях активно закликав змінювати «кодекс наших орфоепічних норм» [Щерба, 1957 : 111] відповідно до змін, які відбувалися в сучасній йому мові під впливом історичних подій. Норма – це швидше вільний вибір соціуму. Л.В. Щерба розділяє поняття «норма» і «кодекс» – перше як частина системи мови, мовної діяльності. У цьому розумінні «норма» знову з’являється як сукупність варіантів, які використовуються конкретним суспільством у конкретній історичній обстановці. «Кодекс», навпаки, розуміється в рамках структури мови як узаконений

звід правил. Таким чином, академік Л.В. Щерба теж вказує на різницю між процесами «нормалізації» і «кодифікації».

Деякі дослідники, навпаки, грунтуються при визначенні «норми» на виділенні її регламентуючої функції, що впорядковує вживання мовних засобів. Словник лінгвістичних термінів О.С. Ахманової подає таке визначення норми: «Прийняте вживання у мовленні мовних засобів, сукупність правил (регламентацій), що впорядковують уживання мовних засобів у мовленні індивіда» [Ахманова, 1996 : 258].

Традиційний характер норми відзначав російський лінгвіст і літературознавець Г.О. Винокур у праці «Про завдання історії мови»: «І ось для фактичного життя мови виявляється надзвичайно істотним, як користується суспільство своєю мовою. У реальній дійсності лад мови розкривається тільки в тих або інших формах його вживання. Те, що тут назване вживанням, являє собою сукупність мовних звичок, що встановилися в даному суспільстві, і норм, у силу яких з наявного запасу засобів мови проводиться відомий відбір, не однаковий для різних умов мовного спілкування» [Винокур, 1959 : 221].

Е. Косеріу визначає норму в межах широкого понятійного кола, яке містить у собі не тільки саму мову, але й мовлення. Він вишиковує тричленну опозицію «система – норма – мовлення». Ці рівні відносно самостійні й відрізняються один від одного різним ступенем абстракції.

Погляд на норму, що поширився під впливом Е. Косеріу як на сукупність стійких, традиційних реалізацій мовної системи («норма і є реалізованою мовою» [Косеріу, 1963 : 229]) є, по суті, вираженням точки зору, згідно з якою мову можна розглядати й в аспекті її внутрішньої організації (тобто як структуру) і в плані реалізації та функціонування цієї структури, тобто як норму.

Таким чином, під нормою розуміємо статично-динамічне явище, зумовлене, з одного боку, мовою-системою, з іншого боку – реалізацією цієї системи. На це співвідношення між мовою-системою і її реалізацією в суспільстві звернув увагу Ф. Соссюр (відмінність “langue-parole” – “ ланг-пароль”), започаткувавши дискусію про суспільну функцію мови [Соссюр, 1998 : 34 – 36], яка, власне, і є предметом нормування. Норма – це реалізація мови-системи, що визначає її статичний, синхронний аспект. Вона також є шляхом від реалізації мови-системи до самої цієї мови-системи, що зумовлює її динамічний, діахронний аспект. Синхронний аспект норми забезпечує стабільність, а отже, наступність мовної комунікації, тобто культурні традиції, а діахронний аспект – еволюцію або зміни, без яких немає ні розвитку норми, ні розвитку самої стандартної мови. Тому норма передбачає реалізацію закономірностей системи в процесі мовлення.

Як справедливо заначає Л.О. Вербицька, мовна норма є сукупністю традиційних елементів системи [Вербицька, 1996 : 36]. Оскільки мові-системі властива синонімічність виражальних засобів, їх варіативність, то саме в нормі відбувається відбір можливостей, закладених у системі.

Норма перебуває в постійному зв’язку із системою (вона повинна відповідати внутрішнім законам системи). Однак це не означає, що нормативність мовних фактів можна ототожнювати із системністю мови. Іншими словами, мовленнєві факти можуть задовольняти норму, але не відповідати системі мови.

Важливим у Е. Косеріу є те, що норма передбачає й соціальні (колективні) чинники, і індивідуальні норми. Тому система, колективна норма, індивідуальна норма – це різні ступені формалізації конкретного мовлення. Система – набір функціональних можливостей, потреб і водночас свобод для вибору – має консультативний характер. Норма – колективна реалізація системи, яка містить і саму систему, і функціонально «недоречні» для системи, але цілком звичні елементи для мовлення конкретної спільноти. Мовлення – індивідуальна реалізація норми [Coseriu, 1973]. З огляду на це можна зазначити, що мовлення – це те, що мовиться, норма – те, як треба говорити; а система – як може говоритися. Якщо до зазначених понять додати ще узус і стандартизацію, а це концепція Е. Косеріу допускає, то узус можна визначити «як зазвичай мовиться», а стандартизацію – як треба говорити.

Б. Гавранек підкреслював, що треба розрізняти норму як об'єктивну категорію, яка існує незалежно від лінгвістичних поглядів, та її стандартизацію, що є активним втручанням суспільства та окремих його представників у реалізацію норми [Havránek, 1956 :14]. Із середини 50-х років XX ст. під нормою розуміють закономірності вживання мовних засобів. Відповідно до цього, поняття норми співвідносне з визначеннями «об'єктивна», «регулярна», така, якій віддають перевагу в соціальному сенсі, а поняття стандартизації співвідноситься з визначеннями «суб'єктивна», «правильна в мовному сенсі».

Підхід до поняття норми Е. Косеріу пов'язаний з дуже важливим аспектом, а саме – з відбором засобів, який здійснюється мовним колективом. Норма, відповідно до цього підходу, базується на відборі мовних засобів і таким чином пов'язана з проблематикою варіювання в мовленні, тому що, на думку Ф.П. Філіна, «норма чи відхилення від неї» виявляються в тому чи іншому використанні (виборі, відборі), які співіснують у мовній системі однозначних елементів. Там, де немає можливості вибору, немає й проблеми норми [Філін, 1966 : 17]. З виникненням єдиної полівалентної літературної мови в її писемному й усному різновидах створюється нова система норм. Зростає авторитет норми. Діалектні ж елементи, включаючись у мовний стандарт, набувають властивостей стилістичної маркованості.

Оскільки поняття норми тісно пов'язане з поняттям стандарту, розглянемо також дихотомію «норма – стандарт». Ці поняття в концептуальному плані близькі як мовно-соціологічні акти (у широкому розумінні), тому до них можна застосовувати характеристики загальної прийнятності вживання й загального визнання певною мовною спільнотою. У соціальному сенсі дотримання норми й застосування стандарту в конкретній мовній практиці сприймається позитивно, а недотримання вважається недоліком мовної культури [Барнет, 1976 : 58]. Узус, власне, й відрізняється від норми відсутністю загального визнання.

Однак поняття норми й стандарту не можна вважати тотожними. Норма – це відібрані й визнані в певний час у певному мовному колективі одиниці й закономірності їх уживання. Норма не існує сама собою, ізольовано від мовної формації, вона є її властивістю [Барнет, 1976 : 58]. Поняття стандарту належить до розряду мовних формацій. Норму можна застосовувати до лінгвальних формацій різного обсягу (порівн. загальнонаціональну, діалектну й стильову норми). Стандарт співвідносний з

мовною формацією (наприклад, мовою нації), яку розглядаємо як певне ціле. Лише у цьому обсяги понять норми й стандарту збігаються. Стандарт виявляє обов'язковість дотримання правил мовної діяльності. Стандарт не може бути чимось випадковим, стандарт – це результат багатовікових традицій відбору типового.

Однією з особливостей становлення стандарту є своєрідні, різнотипні, залежні від соціально-історичних чинників умови формування нормативного мовлення, якому в попередні періоди розвитку приділялося менше уваги. Стандарту притаманні тенденції обліку рис мовлення всього народу в їхніх виявах нормативності. Поняття норми – центральне у визначенні стандартної мови (у всіх її проявах). За такою ознакою й розмовна форма цієї мови «різко відрізняється від розмовного койне переднаціонального періоду» [Виноградов, 1967 : 63]. Її так звана полівалентність, тобто ступінь охоплення різних галузей суспільно-мовленнєвої практики, багато в чому залежить від специфіки соціально-історичних умов її розвитку [Виноградов, 1967 : 63].

Отже, норма – головна ознака кожної сучасної мови-стандарту, це свідоме опрацювання мовного матеріалу з метою його подальшої стандартизації. Норма – складне багатоаспектне явище, тісно пов'язане з розвитком мовної культури, з мовною політикою.

Багато зарубіжних лінгвістів уважають, що нормативний принцип далекий від наукового опису мови. Узус широко вивчається західними лінгвістами, але, як правило, без зв'язку з вивченням норми. Взагалі «норма» як термін уживається західними лінгвістами рідко. Замість неї говорять про граматичну чи комунікативну компетенцію та про її вивчення. Характерною рисою цих досліджень є використання штучних, вигаданих самим лінгвістом прикладів.

Західний підхід до вивчення можна назвати «дослідноцентричним», тоді як російському мовознавству властива «картотекоцентричність»: міркування з приводу правильності мовних одиниць ґрунтуються на картотеках, які містять дуже багато прикладів із творів «визнаних» авторів [Алексєєв, 1977 : 44]. Під час дискусії після своєї доповіді в Хельсинкському університеті у вересні 1982 р. Н.Ю. Шведова висловилася із цього приводу так: «Учений має право не схвалювати прикладу, який не відповідає нормі, але він не може вигадувати власні приклади» [Мустайоки, 1988 :180].

Нормі протистоїть узус, що відображає специфіку мови щодо її функціонування. В узусі мова постає як сукупність навичок, поширених у суспільстві. Така характеристика мовних одиниць визначає умови й частоту їх уживання. Отже узус і норма можуть збігатися, але можуть і відрізнятися. Головною відмінністю норми від узусу є її кодифікуючий характер. Узус вільніший за норму, він не обмежений жодними рамками й підпорядковується лише мовній стихії, тоді як норма, установлена в спеціальних дослідженнях, підлягає обов'язковій кодифікації, фіксується в різноманітних словниках і довідниках.

У підході до вивчення узусу російськими дослідниками спостерігається одна властива їм риса, а саме тяжіння до нормативного підходу. Російські лінгвісти неодноразово наголошували на ролі узусу в становленні норми. Умовно процес нормалізації проходить «очищення» узусом і «заливку» нормою. При цьому норма, безумовно, є показником «правильності», «культурності», «освіченості», можна сказати «елітності» носія мови. Так само у живому мовленні мова продовжує жити й розвиватися і узус постійно відхиляється від правил і норм.

На думку автора, розмежування понять «норма» і «узус» є необхідним, бо не кожне висловлювання, бездоганне в аспектах системи й норми мови, може відповідати усталеному узусу як регулятору й показнику автентичної мови.

Отже, узус – це колективна реалізація норми й системи мови при формуванні й побудові мовного повідомлення. Реалізація узусу полягає у виборі з можливих засобів, що існують у нормі й системі мови. Норма мовлення визначає характерні для мови конкретної епохи об'єктивні закономірності побудови мовлення. Узус більш відносний у порівнянні з нормою мови. Це виявляється в тому, що на противагу нормі мови узус у своїх масових проявах не закріплений у вигляді фіксованих правил і обмежень, а існує у вигляді імпліцитних (інтуїтивних) тенденцій. Окрім того, норма/узус безпосередньо співвідноситься із ситуаціями, типовими для даного культурного соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев П.М. Квантитативные аспекты речевой деятельности // Языковая норма и статистика. – Л.,1977.
2. Алпатов В.М. История лингвистических учений. – М., 2005.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966.
4. Барнет В. Языковая норма в социальной коммуникации // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. – М., 1976.
5. Вербицкая Л.А. Орфоэпия и вопросы культуры речи // Прикладное языкознание. – СПб., 1996. – С. 35 – 37.
6. Винокур Г.О. О задачах истории языка // Г. О. Винокур. Избранные работы по русскому языку. – М., 1959.
7. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (Проблема языкового изменения). // Новое в лингвистике. 1963. Вып. 3. С. 123 – 343.
8. Мустайоки А. О предмете и цели лингвистических исследований // Язык: система и функционирование. – М.: Наука, 1988.
9. Соссюр Ф. Курс загальної лінґвістики. – Київ, 1998.
10. Филин Ф.П. Несколько слов о языковой норме и культуре речи // Вопросы культуры речи. Вып. 7. – М., 1966.
11. Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1957.
12. Coseriu E. Sistema, norma y habla // Coseriu E. Teoría del lenguaje y linguístika generál. Madrid, 1973. S.55–88.
13. Havránek B. Zásady Pražského linguistického kroužku a nová kodifikace spisovně češtiny // Slovo a slovesnost. 1956. Č.1.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2014 р.

Романец О., студ.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ СООТНОШЕНИЯ НОРМЫ И УЗУСА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Статья посвящена проблематике соотношения нормы и узуса. В статье проводится сравнение трактовок терминов «норма» и «узус» в научной литературе. Рассматриваются основные подходы к проблеме соотношения нормы и узуса в современной лингвистике. В оппозии к норме узус в своих проявлениях не является закрепленыім в виде фиксированных правил и ограничений, а существует в виде имплицитных (интуитивных) тенденций. Кроме того, норма/узус непосредственно соотносится с типичными для данного культурного социума ситуациями.

Ключевые слова*: норма, узус, стандарт, стандартизация, система, речь, нормативный текст.*

Romanets O., stud.,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

BASIC APPROACHES TO THE PROBLEM OF DICHOTOMY OF NORMS AND LANGUAGE USAGE IN MODERN LINGUISTICS

Article is devoted to a perspective of a ratio of norm and language usage. In article comparison of the terms "norm" and "language usage" in scientific literature is carried out. The main approaches to a problem of a ratio of norm and language usage in modern linguistics are considered.

Key words*: norm, language usage, standar, standardization, system, speech, standard text.*

УДК 821.131.1-1:81'253

Романченко М.А., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ДО ІСТОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ ВІРШІВ ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті здійснено діахронічне дослідження перекладених творів Франческо Петрарки. Матеріалом для аналізу послужили переклади його сонетів Анатолієм Перепадею. Здійснено діахронічний аналіз та аналіз перекладів творів Ф. Петрарки українською мовою. Ретельно проаналізовано переклад А. Перепаді.

Ключові слова: *поезія, діалог культур, Італія, Україна, переклад, Петрарка*

Останнім часом Україна дуже тісно співпрацює з Італією не тільки у економічній галузі, а й у культурній. Так, наприклад, станом на 2013 рік українські та італійські